

Netspar nexT

*Pensioen in transitie:
verbreding en verbinding van onderzoek*

v e r b r e d i n g

l
e
v
e
n
i
s
i
o
o
p

Netspar nexT

Pensioen in transitie: verbreding en verbinding van onderzoek

Het nieuwe onderzoekprogramma van Netspar bouwt de sterke punten van het huidige Netspar als kennisplatform op het terrein van pensioenen en de financiering van de oude dag verder uit. Ontwikkelingen zoals een flexibeler arbeidsmarkt en digitalisering leveren nieuwe vragen op. Om deze te beantwoorden zijn verbindingen met andere onderzoeksdomeinen, wetenschappelijke disciplines en private- en publieke partijen noodzakelijk. Deze verbreding en verbinding ondersteunt een verdere doordiening van de instituties die nodig zijn in een veerkrachtige samenleving om burgers en hun organisaties bescherming te bieden en tegelijk wendbaar te maken.

1 Een nieuw onderzoeksprogramma

Kern van Netspar blijft inkomensvoorziening voor de oude dag

Het hart van het Netspar onderzoek is de inkomensvoorziening voor de oude dag. Deze voorziening wordt opgebouwd tijdens de werkende fase van de levensloop en benut tijdens de pensioenfase. De komende jaren dienen zich vele financieel-economische onderzoeksvragen aan betreffende sparen, beleggen en verzekeren ten behoeve van een goede inkomensvoorziening voor de oude dag. Denk bijvoorbeeld aan het bevorderen van pensioensparen door zzp'ers, het verdelen van financiële risico's (zoals aandelen- en renterisico) over (leeftijds)groepen, de inrichting van de uitkeringsfase en het intergenerationeel delen van systematische langlevensrisico's en andere risico's die niet of nauwelijks verhandeld worden op financiële markten. Ook de transitievraagstukken die verbonden zijn aan een overstap op nieuwe pensioenarrangementen zullen veel aandacht blijven vragen. Hetzelfde geldt voor de fiscale behandeling van verschillende vormen van pensioensparen. Tenslotte zullen ook ontwikkelingen binnen Europa aandacht vragen.

Verbreding

Tegelijkertijd vragen een aantal ontwikkelingen op het terrein van digitalisering en arbeidsmarkt om meer verbindingen met andere wetenschappelijke disciplines. Naast continuïteit op basis van bewezen kracht is dus sprake van een verdere evolutie van Netspar. We stellen het nieuwe onderzoeksprogramma voor als een T. De T staat voor "Transitie." Het gaat daarbij om de transitie van het pensioenstelsel en de arbeidsmarkt alsmede de maatschappelijke transitie naar een steeds meer gedigitaliseerde wereld. Hoe nemen we mensen mee in deze transitie? Hierbij stellen we de verticale poot van de T voor als de levensloop, waarin keuzes gemaakt worden tussen nu en later en waarin flexibiliteit en maatwerk aan belang winnen. De flexibiliteit op de arbeidsmarkt en de personalisatie van pensioen als gevolg van digitalisering vragen om nieuwe verbindingen tussen individuen. Dit om risicodeling, solidariteit en verstandige keuzes te waarborgen. De horizontale balk van de T is de verbreding van de oude dag als zijnde niet alleen pensioen, maar ook gezondheid, zorg, wonen, sociale relaties, vrijwilligerswerk en welzijn. De

verbreding betreft ook het betrekken van andere disciplines bij de financieel-economische kern, die het hart van Netspar blijft.

Voortzetting van nadruk op individu met nieuwe accenten op verbreding en verbinding

Al met al gaat Netspar voort op de in het vorige onderzoeksprogramma ingeslagen weg om het individu en de heterogeniteit tussen individuen meer centraal te stellen, zodat het pensioenproduct beter in kan spelen op de persoonlijke situatie van mensen. Tegelijkertijd vraagt dit nieuwe onderzoeksprogramma aandacht voor de instituties die verbindingen en solidariteit tussen heterogene individuen mogelijk maken en die mensen op een betrouwbare manier begeleiden bij het complexe vraagstuk van financiële planning over de levensloop. Hieronder bespreken we achtereenvolgens de verticale poot van de T (paragraaf 2), de horizontale poot (paragraaf 3) en Netspar als verbinder (paragraaf 4).

2 De levensloop met toenemende flexibiliteit en maatwerk

Arbeidsmarktontwikkelingen

Meer risico's bij huishoudens...

Op de arbeidsmarkt staat de traditionele werknemer-werkgever relatie onder druk. Door de vergrijzing, maar ook door de toenemende dynamiek als gevolg van technologische ontwikkelingen en internationale concurrentie kunnen bedrijven steeds minder goed als risicodragers optreden en slaan risico's steeds meer neer bij huishoudens. Ook staat de traditionele sociale zekerheid onder druk. Dit alles vraagt veel van de financiële planning en de weerbaarheid van deze huishoudens en is een uitdaging voor een veerkrachtige samenleving.

..... en minder binding aan werkgevers

Grote groepen werkenden zijn steeds minder gebonden aan één werkgever. Mensen werken in steeds meer verschillende en meer flexibele arbeidsrelaties (bijvoorbeeld als zzp-er). Tevens groeit de internationale mobiliteit van werk en pensioen. Werkenden krijgen steeds meer mogelijkheden maar veelal ook verantwoordelijkheden voor het regelen van hun eigen oudedagsvoorziening. Dit heeft ook grote consequenties voor pensioenaanbieders die steeds meer direct communiceren met hun deelnemers in plaats van vooral met werkgevers.

Toenemende verantwoordelijkheden aanbieders en deelnemers

Aanbieders van pensioenproducten krijgen mede hierdoor meer verantwoordelijkheid bij het begeleiden van deelnemers. De zorgplicht wint aan belang en het is belangrijk om te begrijpen wat deelnemers willen en hoe het vertrouwen te winnen van deelnemers uit verschillende lagen van de bevolking en uit verschillende generaties. Ook de verzekerbaarheid van langlevensrisico en het delen van andere risico's staan onder druk nu er meer aandacht is voor grote heterogeniteit binnen solidariteitskringen, en traditionele solidariteitskringen gebaseerd op werknemer-werkgever relaties van karakter veranderen. De vraag is hoe we voor betrouwbare solidariteit kunnen zorgen, zonder dat er mensen tussen wal en schip vallen. Welke rol kunnen werkgevers, werkenden, pensioenfondsen en

verzekeraars spelen bij het beschermen van werkenden tegen risico's, het verbinden van individuen in solidariteitskringen, investeren in duurzame inzetbaarheid, het verlengen van het werkzame leven en het beperken van risico's, transactiekosten en agency problemen.

... ook voor vaardigheden en gezondheid met uitdagingen voor solidariteit

Een andere relevante ontwikkeling op de arbeidsmarkt is het toenemende belang van duurzame inzetbaarheid en gezondheid. Mensen leven steeds langer en werken steeds langer. Maar als het zo is dat men slechts een gedeelte van die extra jaren gezond en goed inzetbaar is op de arbeidsmarkt heeft dat grote gevolgen voor de betaalbaarheid van de pensioenvoorziening. Grote verschillen tussen en binnen sociaal economische groepen in termen van duurzame inzetbaarheid, levenscultuur, en (gezonde) levensverwachting bedreigen maatschappelijke cohesie. Als grote groepen hun verdienvermogen eerder zien afnemen dan de rest van de bevolking kan dit het (zelf)respect van deze groepen aantasten, met maatschappelijke spanningen als gevolg. Deze heterogeniteit in verdienvermogens op latere leeftijd legt ook een druk op pensioenvoorzieningen en arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, zeker als die niet op de heterogeniteit zijn afgestemd. De onderzoeksvraag is hoe enerzijds persoonlijk maatwerk en keuze kunnen worden geacommodeerd bij de uittredebeslissing maar anderzijds solidariteit en maatschappelijke cohesie kunnen worden geborgd. Deze vraag wint aan belang nu het uitfasen van het arbeidzame leven steeds meer een bewuste, individuele keuze wordt en toenemende flexibilisering de maatschappelijke samenhang dreigt aan te tasten. Hierbij dient ook de rol van de arbeidsorganisatie te worden gezien.

Digitalisering

Digitalisering en big data biedt kansen voor verbinding en verbreding...

De groei van de digitale economie en de daarmee verbonden opkomst van big data maken het in toenemende mate mogelijk verschillende levensdomeinen (zoals wonen, gezondheid, arbeidsmarktsituatie, sociale netwerken en huishoudsituatie) met elkaar te verbinden. Uit verschillende bronnen komt meer informatie over individuele deelnemers beschikbaar, die intelligent met elkaar gedeeld kan worden. Hierdoor kan de inkomensvoorziening voor de oude dag in een breder kader worden geplaatst van individuele levenslopen, voorkeuren en omstandigheden. Deze ontwikkelingen bieden kansen om pensioenproducten en pensioencommunicatie persoonlijker te maken en financieel advies te verbeteren.

... met uitdagingen op terrein van begeleiding en marktwerking,

Nieuwe technologie maakt meer maatwerk en hulp bij financiële keuzes mogelijk, zodat deelnemers hun pensioen beter kunnen afstemmen op andere levensdomeinen. Keuzevrijheid vraagt zorgvuldige begeleiding om deelnemers naar de voor hen best passende oplossing te leiden; het ontwikkelen van een goede keuzearchitectuur en betrouwbare communicatie is essentieel. De vraag rijst hoeveel winst er voor deelnemers te behalen is met maatwerk en keuzevrijheid, welke arrangementen aangeboden moeten worden en tot welk gedrag die leiden. Ook worden, bij maatwerk en bij het ontwikkelen van platformen waarop individuen keuzes kunnen maken, allerlei *governance* en ethische vragen relevant betreffende zorgplicht en andere verantwoordelijkheden van aanbieders ten behoeve van pensioendeelnemers, het beschermen van de privacy en het voorkomen

van verkeerd gebruik van informatie. Deze platformen kunnen ook tot netwerkeffecten leiden met potentieel grote gevolgen voor marktmacht op inkoopmarkten en afzetmarkten.

...risicodeling en herverdeling

De toenemende beschikbaarheid van informatie over personen raakt ook de verzekeraarbaarheid van risico's zoals langlevensrisico: deelnemers kunnen meer gesegmenteerd worden in homogene groepen. Een belangrijke onderzoeksvraag is hoe zowel verzekeringssolidariteit als voorspelbare, herverzekeringssolidariteit bij het delen van risico's kan worden georganiseerd in een samenleving die gekarakteriseerd wordt door een grote mate van heterogeniteit en keuzevrijheid. De positie van kwetsbare groepen verdient hierbij speciale aandacht.

3 De verbreding van het onderzoeksprogramma

Vanuit kern van inkomensvoorzieningen voor de oude dag en pensioneringsfase....

Het onderzoeksprogramma van Netspar neemt nog steeds een adequate pensioenvoorziening als uitgangspunt. Meer dan in het verleden wordt daarbij de levensloop voor, rond en na pensionering als uitgangspunt genomen. Vooral de pensioneringsfase heeft als overgangsfase tussen het werkzame leven en de pensioenperiode veel aandacht gekregen in recent Netspar onderzoek. De komende jaren zal verder onderzoek nodig blijven om de overgang tussen het werkzame leven en pensioen beter te begrijpen en te faciliteren. Zo groeit het belang van een flexibele uittredeleeftijd en deeltijdpensionering naarmate de pensioenleeftijd verder stijgt. Daarnaast zal lifecycle planning gecombineerd worden met loopbaankeuzes en de positie op de arbeidsmarkt: hoe blijven mensen arbeidsmobiel en duurzaam inzetbaar? Mogelijk is een opleiding aan het begin van de loopbaan niet genoeg. Hoe kunnen we voorkomen dat arbeidsongeschiktheid toeneemt bij een verdere stijging van de pensioenleeftijd?

... verbreden naar andere fasen en domeinen van de levensloop

Naast aandacht voor de overgang tussen laatste jaren van de opbouwfase en de eerste jaren van de uitkeringsfase zal Netspar haar aandacht verder verbreden naar de beginfase van het werkende leven en de latere delen van de pensioneringsperiode.

Eerst helpt werkzame leven en samenhang met scholing, wonen en huishoudsamenstelling

In de eerste helft van het werkzame leven is de samenhang met scholing, woningmarkt en huishoudsamenstelling van belang. Vooral in deze levensloopfase staat pensioensparen onder druk door een flexibilisering van arbeidscontracten, hogere woonlasten (doordat hypotheekrente alleen aftrekbaar is als de hypotheek annuïtair wordt afgelost), studieschulden en de kosten van en investeringen in kinderen. Daarnaast is het investeren in de eigen inzetbaarheid en arbeidscarrière in deze levensfase voor veel mensen van groot belang. Mensen staan dan bovendien bloot aan allerlei risico's door schokken op de arbeidsmarkt, in huishoudsamenstelling (bijvoorbeeld echtscheiding) in de macro-economische omgeving en het overheidsbeleid.

Pensioenfase: kwaliteit van leven en samenhang met wonen, zorg en mantelzorg

Tijdens de pensioenperiode gaat het ook om de samenhang met wonen, welzijn en zorg – inclusief het verlenen en ontvangen van mantelzorg en ander vrijwilligerswerk. In de fase waarin mensen zich geheel teruggetrokken hebben van de arbeidsmarkt is de grote heterogeniteit in levensverwachting, sociale netwerken en zorgbehoefte van belang. Een belangrijke onderzoeksvraag is in hoeverre private verzekeringsarrangementen en nieuwe collectiviteiten en netwerken van ouderen een rol kunnen spelen bij het aanvullen van publieke voorzieningen voor welzijn en zorg. Ook zal Netspar aandacht besteden aan de kwaliteit van leven van ouderen en de relatie met participatie in sociale netwerken, familierelaties, de woonomgeving en beschikbaarheid van zorg.

4 Netspar als verbinder

Netspar als kennisplatform...

Technologische ontwikkelingen zoals digitalisering en big data maken niet alleen beter maatwerk en een passender pensioen mogelijk, maar vereisen ook nieuwe verbindingen tussen wetenschappers en wetenschapsdisciplines. Naast inzichten uit de economische wetenschappen, zijn inzichten uit de informatica nodig om verantwoord informatie van verschillende partijen te koppelen. Inzichten uit de psychologie en communicatiewetenschappen kunnen helpen om gepersonaliseerde communicatie en keuzearchitectuur te verbeteren. Juristen zijn van belang bij wetgeving rond de bescherming van privacy en sociologen om het vertrouwen van mensen in de pensioensector en de houding van mensen ten aanzien van big data en data science te leren begrijpen. Tevens kan ook neuroonderzoek een belangrijke rol spelen bij het verbeteren van de keuzes die mensen maken. Netspar heeft zich ontwikkeld tot een flexibel platform waarop wetenschappers uit verschillende disciplines en van verschillende universiteiten, overheid en private partijen uit het maatschappelijke middenveld en bedrijfsleven onderzoek programmeren, kennis uitwisselen en vaardigheden vormen. Dit resulteert in allerlei verrassende combinaties tussen wetenschapsgebieden alsmede tussen wetenschap en gebruikers, waarbij ook onderwijs een rol kan spelen. Op deze manier groeit de impact van onderzoek. Netspar is *best practice* in het vergroten van de maatschappelijke impact van sociaal wetenschappelijk onderzoek.

... met nieuwe verbanden

Om deze sterke positie te koesteren zal Netspar haar functie als platform waarop wetenschap, overheid en maatschappelijke actoren elkaar ontmoeten verder versterken en verbreden. Vanuit de kern van financieel-economisch onderzoek zullen verbindingen worden gelegd met andere disciplines zoals het recht, sociologie, psychologie, communicatiewetenschappen, gezondheidseconomie, en informatica. Verdere verbreding betreft nieuwe en verdiepte samenwerking met onderzoeksinstituten en –netwerken op andere terreinen. De denken valt b.v. aan de arbeidsmarkt (Reflect, ROA), sociale zekerheid (SIG) zorg (IBMG), wonen (OTB) en demografie (NIDI). Hetzelfde geldt voor partijen uit overheid (lokale overheden, ministeries van BZK, VWS, SZW, EZ), maatschappelijke

middenveld (woningbouwcorporaties) en bedrijfsleven (waaronder zorgverzekeraars en banken). Tenslotte zullen internationale banden verder worden aangehaald, door internationaal vergelijkende analyse en door kennisuitwisseling binnen Europese en wereldwijde netwerken.